

RENDI TÁRSADALOM - POLGÁRI TÁRSADALOM 14.

ÜNNEP - HÉTKÖZNAP - EMLÉKEZET

Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén

*A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája
Szécsény, 2000. augusztus 24-26.*

Salgótarján, 2002

ADATOK, FORRÁSOK ÉS TANULMÁNYOK
A NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRBÓL

34.

Sorozatszerkesztő:
TYEKVICKA ÁRPÁD

Szerkesztette:
PÁSZTOR CECÍLIA

Számítógépes szerkesztés:
HERNÁDINÉ BAKOS MARIANNA

A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia
Könyv- és Folyóiratkiadási Bizottsága

ISSN 0238-1990
ISBN 963 7243 02 Xö
ISBN 963 7243 42 9

© Nógrád Megyei Levéltár

Kiadja: a Nógrád Megyei Levéltár
Felelős kiadó: a levéltár igazgatója
Készült a szécsényi Ipoly-Print Kft. nyomdájában

TARTALOMJEGYZÉK

I. HAGYOMÁNY-KULTUSZ-KÖZÖSSÉG	7
Tóth Zoltán: A történész szerepe, állása és a módszer Buckle Henrik Tamás „civilizációtörténetében"	9
Tóth G. Péter: „Európa véres színháza". A fájdalom, a kegyetlenség és a vértanúság kultúrája a kora újkori Magyarországon	21
Praznovszky Mihály: A Madách-kultusz „őszünnepe" Nógrád megyében 1864-ben	48
Zeidler Miklós: Irredentizmus gyermekeknek	53
Szabó László: Tradíció és ideológia az oszéteknél (Szent Györgytől Sztálinig)	61
II. ÜNNEPLŐ FELEKEZETEK-FELEKEZETI ÜNNEPEK	69
Hatos Pál: Emlékezet, identitás, ünnep. A genfi történeti hagyomány esz-köztára	71
Brandt Juliane: A történelmi emlékezet konstrukciója felekezeti perspektívában	87
Mohay Tamás: Az ünnep eredettörténete vagy mondája: Megfontolások a csíksomlyói pünkösdi búcsúról	103
Sári Zsolt: Az úrnap: katolikus ünnep és társadalmi esemény. Az ünnep társadalmi jelentősége és változásai a 20. században	110
Prepuk Anikó: A Millennium ünnepe az izraelita sajtó tükrében	121
Bősze Sándor: Somogy vármegye és a millenniumi ünnepségek (1896)	130
III. SZERTARTÁSOK ÉS TÖRTÉNELMI SZCENÁRIÓK	147
Hudi József: Gróf Zichy István főispáni beiktatása 1832-ben	149
Völgyesi Orsolya: Főispáni beiktatás Békés megyében 1842-ben	157
Szilágyi Márton: Dalidók az 1850-es években	168
Vörös Boldizsár: Térfoglalás Budapesten - térfoglalás a történelemben? A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége 1919. november 16-án	181
Horváth Lajos: A temetési szertartás devalvációja (Ráday Pál 1733 és Verness Pál 1983)	187

IV. „POLGÁRIASSÁG”: NORMA ÉS GYAKORLAT	191
Bácskai Vera: A polgári nevelés árnyoldalai	193
Jávor Kata: Polgár vagy dzsentrí? A köznapi, illetve ünnepkultúra eltérései a Zsolnay család négy nemzedékében	198
Artim Krisztina: Január a századelőn. Köznapi, illetve ünnepkultúra egy miskolci polgárcsaládban	213
Kövér György: A csapodár Flóra, avagy a polgári normaszegés emlékképei	219
Csóti Csaba: Egy amatőr „fényíró” ünnepnapjai	233
V. A FORRADALMI MEGEMLÉKEZÉS JUBILEUMI KONSTRUKCIÓI ...	241
Pálmány Béla: Az első nemzeti ünnep -1849. március 15	243
Gajáry István: Ünnep és „ünneplés”. Egy színházi bemutató a dualizmus hajnalán	252
Erdész Ádám: A 48-as kultusz a dualizmus korában	259
Ölveti Gábor: 1848-49-es megemlékezések Debrecenben	271
Erős Vilmos: Szabó István és 1848-49	276
Spira György: Mit ünnepelünk május 21-én?	285
Feischmidt Margit: A történelemről egy antropológus szemszögéből: Az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon és a magyar kisebbségek körében	290
Madaras László: Április 4. - az ünnep	306

Az ünnep eredettörténete vagy mondája: Megfontolások a csíksomlyói pünkösdi búcsúról

Bevezetés

A csíksomlyói pünkösdi búcsú Erdélyben a régi és nagy ünnepek közé tartozik. Tradicionális Mária-kegyhely (egyúttal igen sokáig jelentős iskola- és kulturális központ), ahol ferences rendiek vezetésével évszázados ünnepi gyakorlatok alakultak ki. Ezek a történelmi körülmények gyakori és alapos változásai közepette is megtartottak bizonyos állandóságot. A nyilvános, teljes és szabad búcsújárás betiltását, 1949-et követően negyven évig mintegy rejtetten zajlott az ünnep (a hatóságok részéről tapasztalt túrés határait folyamatosan tágítva). 1990 óta minden korábbi létszámot meghaladó tömeg van jelen pünkösdkor Csíksomlyón, s e tömeg összetétele minden korábbit meghaladóan kiterjed a magyar nyelvterület egészére, sőt azon túl is.

Egy hosszabb, immár tíz éve tartó kutatás keretében azt vizsgálom, hogyan találkozik össze ebben az ünnepben a vallási hagyomány és a nemzeti önkifejezésre törekvés. A jelenkutatás és a változások vizsgálatát követően fordult figyelmem a búcsú múltja, eredete felé. A konferencián ezzel kapcsolatban szeretnék három feltételezést a szakmai nyilvánosság kritikus figyelmé elé tárni. Az idő rövidsége miatt részletesebben itt csak az elsővel, a búcsú eredettörténetével foglalkozom (egyelőre a részletes szakirodalmi hivatkozásokat is mellőzve).

I.

A búcsúval kapcsolatos elbeszélések közül az egyik legtartósabb az, hogy az ünnep, vagyis a pünkösdszombati búcsújárás eredete 1567-re megy vissza, amikor János Zsigmond erdélyi fejedelem haddal próbálta a csíki székelyeket unitárius hitre téríteni, akik azonban a csatában győzedelmeskedtek, az ütközet ideje alatt a gyerekek és nők imádkoztak, majd a visszatérőket győzelmi ágakkal fogadták. Ennek emlékünnepe pünkösöd szombatján a búcsújárás Csíksomlyóra. Az első szöveg, ami ezt az eseményt hírül adja, mai ismereteink szerint 1777-ből való, attól kezdve azonban igen gyorsan feltűnik számos helyen. Indokolt rákérdezni e történet „valódiságára”, s kételyeink megalapozottsága esetén esetleg az egész elbeszélést egy másik értelmezési keretbe helyezni.

Az elhangzott előadás szövege. A bővebb, dokumentált változatot lásd: *Egy ünnep alapjai*. Tabula, (2. évf.) 2000/3., 230-256. p.

A hargitai csata leírásának forrásául leggyakrabban id. Cserey Farkasnak (alighanem kéziratban levő) munkájára szoktak hivatkozni, melynek címe: *Geographia Mariana Regni Hungariáé*. E „könyvnek” eddig nem sikerült nyomára bukkanni sem könyvtárakban, sem bibliográfiákban; nem ismeri Szinnyei, sem Petrik (pótlásai sem). Kereste Tüskés Gábor és Knapp Éva, nem találták,¹ tőlük azt is tudni, hogy már Balogh Ágoston sem tudta azonosítani (1872).

1998 májusában volt alkalmam látni és lemásolni egy kéziratos iratot² a gyulafehérvári Püspöki Levéltárban, 356/1780. szám alatt. Címe: *Testimonium Illmi Dni quondam Wolfgangi Cserei De Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis*. Az első sor latinul: *In Geographia Mariana Regni Hungariáé de Statua Csikiensi habentur sequentia* - s magyarul így folytatódik: - *Vagyon Csik Székben...* A felzetten: *Wolfgangi Cserei Testimonium de Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis in Csik, 1780 funii Nro 356*. Ha e kézirat Csereytől származik (amit még nem vehetünk biztosra - származhat udvari papjától is vagy mástól), akkor mindenesetre ezt kell a legkorábbi kiindulópontnak venni a hargitai csata leírásához. Katona György (vagy Elek, ahogy Orbán B. említi) neve nem szerepel rajta.

Egyelőre kétséges, hogy létezik-e valóban ilyen címen kötet; ha létezik is, lappanghat-e valahol. A kételyt az alapozza meg, hogy magából a könyvből nem ismerünk semmilyen más idézett részt más kegyképekkel kapcsolatban (erre már Tüskés Gábor és Knapp Éva is rámutattak), továbbá az, hogy a püspöki levéltárban levő irat sem ad semmilyen pontosító adatot (lapszám, kiadás ideje, helye stb.), főként pedig az, hogy furcsa lenne, ha egy nagynevű udvari tanácsos szerző a saját könyvéből éppen csak ezt az egy részt kivonatolta volna. A krasznai keltezés 1780. június közepén nem vág egybe azzal, hogy Cserey Farkas Bécsben élt, birtoka volt Krasznán. Ez azt a feltevést erősíti meg, hogy a krasznai udvari pap, Katona György írásával állhatunk szemben, ahogy azt Benkő Károly írja (1853).

Ez a kézirat abban az időben keletkezett, amikor az erdélyi püspökök sora vizsgálódott a csudálatos csíksomlyói kegyszobor csodatételeit illetően, és sorjáztak a történetek. Ezek tanúvallomásokon alapultak meg feljegyzéseken, összegzésük az 1798-as *Protocollum Statua-ban* van.

Cserey Farkas 1719-1782 közt élt, bécsi udvari tanácsos volt és több munkát is hagyott az utókorra. Köztük van egy Bécsben kiadott, illusztrált parafrázis a lorettói litániáról (ezt nemrég reprintben is megjelentették: *Isten anyjának, Szűz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete* 1772). Mária Teréziától 1777-ben a tasnádi és a krasznai uradalmakat kapta. Jótevője volt a ferenceseknek.³ Krasznán házi káplánja volt 1778-79-ben P. Katona György, 1780-82-ben P. Bőre Márk. Felesége Boros Kata, vele és a Cserey családdal kapcsolatban

¹ TÜSKÉS G.-KNAPP É. 1988, 38. p., a 122. jegyzetben.

² NAGY I. 1862 híradása nyomán.

³ GYÖRGY J. 1930, 451. p.

a ferences rendtörténész Losteiner Leonard kézíratos *Chronica* című műve egész sor csodát beszél el. Nem tartható tehát kizártnak, hogy itt egy olyan történettel van dolgunk, amit egy hitbuzgó és ájtatos, Mária-tiszteletben élenjáró ne-
mesember vetített vissza a múltba.

2. A Cserey/Katona-szöveg további útja

Egy részletesebb kifejtés megmutathatná, hogy a Cserey Farkasnak tulajdonított szöveg a további százötven év során milyen utat járt be. Feltűnő, hogy a hivatkozások és idézetek mennyire nem pontosak: annyira nem, hogy voltaképp két-fajta szöveghagyományra gyanakodhatunk. Ezek fontos részletekben eltérnek egymástól: az egyik szerint a fejedelem csapatai a fegyverrel gyülekező férfiak és asszonyok pusztá hírére, illetve látványára megfordultak, egy másik szerint valóságos ütközet zajlott le.

Magát a szöveget e munkára hivatkozva sokan idézik: tudomásom szerint elsőként a ferences történész, Losteiner Leonard, egy 1786-87 körül datált munkájában (*Propago...*). Későbbi szerzők első kézből vagy mások hivatkozásaiból ismerték meg ezt a munkát (mert sosem látott napvilágot). Az érdekes az, hogy az eredettörténet kétfajta elbeszélése magánál Losteiner Leonárdnál is megjelenik: egy 1777-ben, tehát alig három évvel a Cserey/Katona-szöveg ideje előtt befejezett másik rendtörténeti munkájában (*Cronica...*), a 192-193. pontokban leírja János Zsigmond kísérletét - valódi csata és annak pontos helymegjelölése nélkül.

A következő hivatkozás e szövegre szó szerinti idézete egy 1802-ben Somlyón, a pünkösdi ünnep alkalmával elmondott szentbeszédnek. Ezt eddig nem idézték, fontossága abban áll, hogy a legkorábbi ismert szöveget tisztelhetjük benne, amely bizonyíthatóan nagyobb hallgatóság előtt hangzott el a pünkösdi búcsús ünnep alkalmával.⁴ A beszédet alighanem Csedő Vazul ferences szónok mondhatta el. Ez valamivel bővebb, mint a levéltári szöveg: az ütközet helyszínéként tartalmazza a Csíki Láz helymegjelölést, valamint szól a kibontott hajú nők menetéről is. Az mindenesetre feltűnő, hogy bármiféle ismert publikációt megelőzve, ezek előtt elmondott beszédről van szó, mégpedig éppen abból a ferences közösségből, ahol tizenöt-húsz évvel korábban Losteiner kétfajta szövegváltozata is megszületett.

A csata első publikált változata Jordánszky Elek 1836-ban megjelent könyvében található, ezen keresztül vált a szöveg és a történet közismertté. A későbbiekben Erős Ferenc Modeszt (kéziratában és annak 1852-ben kiadott változatában), Benkő Károly (1853), Nagy Imre (1862), Orbán Balázs (1869, hivatkozással Benkő-re), Ferenczi Károly (1894, Somlyón elmondott szentbeszédben), Bandi Vazul (1901), Tima Dénes (1907), György József (1930), Lévy Mihály (1935), Endes Miklós (1938), Boros Fortunát (1943), Domokos Pál Péter (1979), Magyarai András (1997) idézték a szöveget - ahogy az lenni szokott - eltérésekkel, kihagyásokkal tarkítva, pontosabb vagy pontatlanabb hivatkozásokkal korábbi közlésekre.

⁴ OSZK Quart. Hung. 1435/2., 20-22.

3. A csata történeti hitelessége

Az ismert tények egyelőre nem támasztják alá azt a történetet, amelyet Cserey Farkas, Losteiner Leonard és nyomukban a hivatkozott szerzők felidéztek. Senkinek sem sikerült eddig olyan történeti forrást találnia, amely János Zsigmond ellen 1567-ben győztes katolikus csíki székelyekről szólna. Továbbá nem ismerünk olyan szöveget sem, amely az 1567 és az 1777-1780 közötti kétszáz évben akár csak utalásszerűen megemlítené hasonlót a csíksomlyói búcsúval kapcsolatban. Pedig a 17. és a 18. században szép számmal születtek publikált vagy kéziratossá vált munkák, amelyek az erdélyi ferencesekkel, a rendházak történetével foglalkoztak. Közülük a legjelentősebbnek Kájoni János munkája számít 1684-ből. A *Liber Nigra*, vagy *Fekete könyv*, az erdélyi ferences kusstódia története Somlyóval kapcsolatban egyetlen szóval sem említi ezt a történetet, csakúgy, mint Nedeczky László⁵ sem.

A hivatkozott szövegek részletes elemzése megmutathatná, hogy az események leírása számos apró ellentmondást tartalmaz: sem időben, sem térben nemigen lett volna lehetséges mindaz, amit leírtak. A fő motívum, a más vallású fejedelemnek való ellenszegülés, mint kollektív hőstett jelenik meg benne, s ez elfedi ezeket az ellentmondásokat.

Nincs nyoma továbbá annak, hogy a Cserey/Katona-szöveget idéző szerzők a 19. század folyamán (de később sem) komolyan kételkedtek volna az elmondott történet hitelességében. Egyedül Erős Ferenc Modeszt munkájának kéziratossá vált változatában találni ennek jelét. Messzire vezetne ennek elemzése és értelmezése, de aligha járunk messze az igazságtól, ha arra gyanakszunk, hogy ennek oka egy igen erős közmeggyőződéssel szembeni óvatosság lehetett. Újabban egy kéziratot ismerek (amely alighanem álneven és rövidítve jelent meg a kolozsvári *Művelődésben* Tódor Csaba tollából), amely világos ellenvetéseket hoz fel: az unitárius vallás csak 1568 után indult el Erdélyben hódító útjára, s csak 1571-ben lett bevett vallás. Továbbá nincsen adat semmiféle megtorlásról, büntetésről sem (mint ahogy ilyenek jól ismertek az 1562. évi székely felkeléssel kapcsolatban).

4. Értelmezés

Mindennek tekintetbevételével talán nem ok nélkül mondjuk, hogy az eredeti történet némely vonásai mondaszerűek. Létrehozásában az 1770-80-as években alighanem együttműködhetett a csíki ferencesek közössége és az ott pártfogóként, anyagi támogatóként fellépő, lelki megújulást kereső nemes urak rétege. Hogy az ilyesfajta történeti mítoszteremtés e korban nem példa nélküli, annak alátámasztására elég csak a „*Székely krónika*” históriájára, vagy a torockóiak hamisított középkori kiváltságlevelére gondolni.⁶

5 NEDECZKY, L. 1739.

⁶JAKÓZs. 1976.

Tisztában vagyok vele, hogy ilyesfélét csak kellő óvatossággal lehet kijelenteni, s nem áll szándékomban elhamarkodott következtetésekkel megingatni mindazokat, akik számára a somlyói búcsújárás egyik értelmét egy győzelmi ünnep, a dicsőséges múltra való közösségi emlékezés adja meg. Ezért is várom nagy érdeklődéssel történészek véleményét az elmondottakról.

II.

A másik tartós narratíva a búcsújárás folytonosságára vonatkozik: eszerint a székelyek, majd az erdélyi magyar katolikusok 1567 óta megszakítás nélkül ott vannak pütkösdkor Csíksomlyón. A rendelkezésre álló, nem is kevés történeti forrás (publikáltak is, továbbá ferences levéltári anyagok) arra enged következtetni, hogy a helyzet nem ennyire egyszerű, voltak kihagyások, újrakezdések. A kérdés így természetesen az, hogy a megszakított folytonosság milyen változásokat hozott magában a búcsújárásban s a róla való beszédben.

Kájoni említett *Fekete könyve* 1684-ből nem említi a búcsújárást sem, pedig hosszú oldalakon keresztül ad részletes leírást, több tucat támogató ajándékát sorolja elő, és közli a konvent inventáriumát is. Ez azért furcsa, mert ő igazán jól ismerte a csíki rendházat is, az erdélyi ferenceseket is, így érthetetlen, hogy miért hallgatott volna egy ott helyben fontosnak, jelentősnek számító ünnepről illetve annak múltjáról. Nem szerepel továbbá a csíksomlyói kegyhely Esterházy Pál nádor híres és ismert könyvének első, 1690-es kiadásában sem, az 1695-ös második kiadásban viszont már ott van. A két kiadás között Csíkban két alkalommal dúltak tatárok. Az első, általam ismert feljegyzés a csíksomlyói pütkösdi búcsúról 1722-ből való, amikor Kájoni *Fekete könyvének* végére írt egy ismeretlen kéz: „... híressé teszi az áhítatos hívek nagy sokasága, mely Pütkösd szent ünnepén idegen országokból is odasereglik. Az ott megnyilvánuló buzgóság és ájtatosság miatt méltán nevezi sok hívő kis Rómának.”⁷ Nedeczky László 1739-ből származó leírása a somlyói kegyhelyről csak általánosságban utal arra, hogy a csíkiak megtartották vallásukat a más vallásúakkal szemben is, miközben „háborúkkal kedvezett az idő a földre konkolyt hintő, pestist hozó uraságnak”. Egészen konkrétan említi viszont a tatárokat: „... ennek a csodatevőnek [ti. a szobornak] tudják be a tatárok rohamának szerencsés túlélését; ugyanis amikor 1694 februárjában és júniusában újra s újra betörték, aki csak itt keresett menedéket, kár nélkül megúszták a barbárok támadását, míg az egész szomszédos vidéket kirabolták.” Utóbb szóba hozza még az 1661. évi tatár betöréseket is.

Egyáltalán nem tartható tehát kizártnak, hogy a jelentősebb somlyói búcsújárás valódi kezdete (vagy újrakezdése) a 17. század végi tatár betörésekkel és az azoktól való megmenekülésekkel kapcsolatos, s hogy a kibontakozó szervezeti, intézményes fejlődés a 18. század elejétől fogva (a barokk vallásosság általános fejlődésmenetébe illeszkedve) a század közepére-végére lassacskán kialakította egy újfajta értelmezés szükségességét.

⁷ KÁJONI J. 1991, 124. p.

A későbbi időkben bizonyíthatóan szünetelt a búcsújárás az 1849-es szabadságharcot követő években, ugyancsak az 1917-1922 közötti években, vagyis Erdély román megszállását követően. Az újrakezdések, a hagyományok újbóli fellelevenítései, a múlt átértelmezésével, régi történetek újbóli elmondásával kapcsolódtak össze. A folytonosság hangsúlyozása a résztvevőkben, olvasókban, hallgatókban az állandóságot, a múlthoz való erős kapcsolódást erősíti meg. Ami folytonos, azt természetesen lehet és kell folytatni, akár a régi formák megtartásával, akár újak létrehozásával. A búcsújárás részleteinek történeti áttekintése fényt vethetne az ünneplési módok átalakulásaira, hangsúlyok módosulására. Ez utóbbi téren a legfontosabb, hogy a felekezeti ellentét hangsúlyozása hogyan adja át fokozatosan a helyét a nemzeti összetartásnak - felekezeti határokön átvívelően is, különösképpen a nemzeti létben való fenyegetettség időszakában.

III.

Végül a harmadik narratíva, ami az utóbbi évtizedben van kialakulóban, Babba Mária alakjához kötődik, aki mintegy összekötő kapocs a kereszténységet megelőző magyar hiedelemvilág elmosódott istenasszonya és a katolikus Mária-tisztelet között.⁸ Ezzel kapcsolatban ugyancsak számos kérdés merül fel, amelyek esetében nem annyira a történeti-néprajzi forráskritika, mint inkább egyfajta mitologikus beszédmód elemzése lehet célravezető.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH Á. 1872 = BALOGH Ágoston: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei qua Regina et Patrona Hungariorum*. Eger, 1872.
- BANDI V. 1901 = BANDI Vazul: *Zarándoklásunk célja: a csíksomlyói kegyhely ismertetése*. A bukaresti Szent István Egyesület Emlékkönyve. (Szerk.: Bálint János) Bukarest, 1901, 24-41. p.
- BENKŐ K. 1853 = BENKŐ Károly: *Csík, Gyergyó és Kászon leírások...* Kolozsvár, 1853.
- BOROS F. 1943 = BOROS Fortunát: *Csíksomlyó, a kegyhely*. Csíkszereda, 1994 (1943).
- DACZÓ Á. L. 1980 = DACZÓ Árpád Lukács: *A gyimesi Babba Mária*. Népismereti dolgozatok 1980. Bukarest, 1980, 231-239. p.
- DACZÓ Á. L. 1981 = DACZÓ Árpád Lukács: *A gyimesi rekegő*. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest, 1981, 197-201. p.
- DACZÓ Á. L. 2000 = DACZÓ Árpád Lukács: *Csíksomlyó titka*. Csíkszereda, 2000.
- DOMONKOS P. P. 1979 = DOMONKOS Pál Péter: „Édes hazámnak akartam szolgálni...” Bp., 1979.
- ENDES M. 1938 = ENDES Miklós: *Csík, Gyergyó, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938.

⁸ DACZÓ Á. L. 1980, 1981, 2000.

- ERŐS F. M. 1852 = ERŐS Ferenc Modeszt: *Szűz Mária képe és a püünkösdi gyülekezet Csík-Somlyón*. Brassó, 1852. Kézirata (azonos címmel): OSZK Fol. Hung. 3170.
- ESTERHÁZY P. 1690 = ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek Rövideden föl tet Eredeti...* Nagyszombat, 1690.
- ESTERHÁZY P. 1696 = ESTERHÁZY Pál: *Mennyei korona... az egész világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Rövideden föl tet Eredeti...* Nagyszombat, 1696.
- FERENCZI K 1894 = FERENCZI Károly: *Szentbeszéd, melyet a csíksomlyói püünkösdi búcsún 1893-ik évben mondott FK gyergyószentmiklósi lat. szert, plébános és esepreskőri jegyző*. Gyergyó-Ditró, 1894.
- GYÖRGY J. 1930 = GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1930.
- JAKÓ Zs. 1976 = JAKÓ Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976, 62-79. p.
- JORDÁNSZKY E. 1836 = JORDÁNSZKY Elek: *Magyar országban 's ahhoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Posonban, 1836. Reprint: Bp., 1988.
- KÁJONIJ. 1684 = KÁJONI János: *Fekete könyv*. Az erdélyi ferences Custodia története. Kájoni János kézirata, 1684. (S. a. r.: Madas Edit) Szeged, 1991.
- LÉVAY M. 1935 = LÉVAY Mihály: *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái*. Bp., 1935.
- MAGYARI A. 1997 = MAGYARI András: *Gyergyóalfalu a történelem, sodrában*. Csíkszereda, 1997.
- NAGY I. 1861 = NAGY Imre: *A csíksomlyói tanoda és nevelde*. Gyulafehérvári füzetek II. Kolozsvár, 1861, 30-101. p.
- NEDECZKY, L. 1739 = NEDECZKY, Ladislaus: *Fontes gratiarum Marianum...* Kolozsvár, 1739.
- ORBÁN B. 1869 = ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása II. kötet. Csík-szék*. Pest, 1869.
- TIMA Dénes 1907 = TIMA Dénes: *A csíksomlyói segítő Mária. P. Losteiner krónikája és más latinforrások nyomán*. Kolozsvár, 1907.
- TÓDOR Cs. 1999 = TÓDOR Csaba: *Oda volt-e János Zsigmond a csíksomlyói búcsúnak?* Művelődés, (52. évi.) 1999/5., 24-25. p.
- TÜSKÉS G.-KNAPP É. 1988 = TÜSKÉS Gábor-KNAPP Éva: *Utószó*. Jordánszky Elek 1988, 1-49. p.